

HRVATSKA KNJIŽEVNOST U SLAVONIJI NA PRIJELAZU 19. U 20. STOLJEĆE

Goran Rem

0.

U ovome će se radu nastojati osvijetliti pitanje o periodizacijskoj naglašenosti najužega sinkronijskog odsječka prijelaza devetnaestoga u dvadeseto stoljeće, u relacijama najkonkretnijih književnih »događaja« kulturnih slika pojedinih gradova sjeveroistočne Hrvatske.

Taj će se dakako suženi sinkronijski odsječak, od otprilike 10-ak godina (1895-1905), ogledati u razmjerima s ukupnim hrvatskim književnim kontekstom, ali, još i više, i s književnim »događajima« prije i poslije tih fokusiranih godina.

Predmetno polje i pitanje ovoga rada valja promatrati i s aspekta bitno širih estetičkih strujanja koja u koprodukciji s pojedinačnim smjenama poetskih strujanja ukazuju na vremenski prilično opsežnu pojavu prepoznatljivu u razdoblju od 1800. do 1950. Naime u tih stoljeće i pol podkorpus *hrvatske književnosti u Slavoniji* sudionikom je strategije koju se najjednostavnije može deducirati po ulasku locusnih i antropoloških odrednica slavonskog prostora u velik broj djela hrvatske književnosti. Međutim, ono što podupire nastup strategije koju se može nazvati *Slavonija u hrvatskoj književnosti* upravo je pojavljivanje Slavonije i u tekstovima autora koji nemaju značajnije povijesne izvantekstualne veze sa zemljopisnim prostorom sjeveroistočne Hrvatske.

Dakle, od 1800. do 1950. velik broj autora motivsko-tematskim i stilskim strukturama svojih tekstova zahvaća prostor Slavonije. Također, velik broj slavonskih ili srijemskih autora bitno sudjeluje u konstituiranju glavnog tijeka hrvatske književnosti. Između te dvije naznake odnosno činjenice izdvojiti je povijesni materijal razlike. Naime, fokusirati je iz toga materijala predmetno pitanje ovoga rada. Je li spomenuta razvijena estetska strategija, »lijepog u locusnim i antropologijskim odrednicama podneblja« sjeveroistočne Hrvatske između 1895. i 1905. doživjela kakvoga značajnijeg »udara« ili prinosa?

Odgovoru na predmetno pitanje ovaj će se rad uputiti na sljedeći način:

- deskripcijom strategije »Slavonija u književnosti«;
- analitičko-fenomenskim listanjem autorskih i gradskih portreta u prostoru sjeveroistočne Hrvatske;
- kratkim povezivanjem podataka iz tehnoloških (tiskarsko-izdavačkih) okolnosti gradskih kulturnih silhueta i pojedinačnih autorskih priloga.

1.

*Slavonija u književnosti*¹ odrednica je koja se čita u većini tekstova od 19. stoljeća pa do 1950. godine napisanih u Slavoniji, a koja govori u prilog sveprisutnosti jakoga slavonskog tematsko-stilskoga kompleksa² u književnim djelima najrelevantnijih autora pojedinih perioda (romantizam, realizam, moderna, ekspresionizam, socijalna književnost/ protoegzistencijalizam) djelatnih u/prema Slavoniji, a koji je tada i mjesto razlike (jedino) u odnosu na književne poetike djelatnih pisaca izvan ovoga prostora.

Kodovi slavonskog tematsko-stilskoga kompleksa čitaju se u tekstualnim strukturama preko svih poetičkih principa:

- *tema*: život u Slavoniji (u slavonskim selima i gradovima), odnos prema tradiciji (opis slavonskih običaja, slavonske pjesme, opis narodnih nošnji);
- povratak u zavičaj kao prostor egzistencijalnoga; vezanost uz prostor (zemlja, šuma, rijeka, ulica); granica i raskrižje;

- *opis* Slavonca, njegova izgleda i njegove naravi (mentalitet slavonskoga sela kao i suburbanih sredina); *sentimentalnost duše*;

- *stil*: jednostavnost izraza, upotreba ikavskoga narodnoga govora, humor, ironija, prytajena strastvenost, didaktičnost.

Posebno je upozoriti na književna djela s *graničarskom* tematikom koja su specifična za prostor slavonske Vojne krajine. Teme iz graničarskoga života³ (kao posljedica povijesno-zemljopisnih okolnosti) obično su vezane uz svakodnevne sukobe s Turcima,⁴ *preoblačenje* pojedinih likova, uglavnom krajiških časnika, u Turke,⁵ uz ljubavne zaplete ili pak individualne eticite junaka.

Slavonski tematsko-stilski kompleks najevidentniji je tijekom toga razdoblja, ali ona tu ne prestaje već je sinkron djelatan i danas preko pučkoga teksta, odnosno preko tekstova iz ruralnih sredina ili o njima.

Još je jedan model hrvatske književnosti u Slavoniji moguće isfiltrirati u ovome razdoblju. Riječ je o modelu književnosti s tzv. *šokačkom problematikom* koji se može pokazati kao zasebna poetička matrica unutar hrvatske književnosti u Slavoniji, a čita se u onim književnim djelima u koja su upisane tradicionalne, socijalne, političke i antropologijske karakteristike jedne specifične skupine koja se naziva Šokci⁶ i pripada »katoličkoj vjeroispovijesti, a slijedom određenih povijesnih okolnosti postaje i etničko označje, no opet unutar hrvatskoga i nacionalnoga bića.«⁷ Korpus šokačke književnosti na prostoru Slavonije bilježi i svoju povijesnost i svoju suvremenost uklopimo li u njega imena poput Josipa i Ivana Kozarca, Ise Velikanovića, Nikole Tordinca, Bartola Inhofa, Josipa Aurela Crepića, Joze Ivakića, Mare Švel Gamiršek ili Antuna Lešića Tunje.

Slavonsko tematsko-stilski kompleks najprepoznatljiviji je, dakle, u modelu *šokačke* književnosti u Slavoniji. Josip i Ivan Kozarac književnici su koji su duh i dušu slavonskoga čovjeka i *šokaštva* u svojim književnim djelima prikazali i pokazali, a nama je danas interpretirati tu sliku na drukčiji način, upozoriti na antropologijsku matricu slavonskoga sela i njegovih stanovnika u kulturnoj dinamici slavonskoga prostora. Tako je osim Kozaraca, i druge književnike vezane uz djela koja tematiziraju šokaštvo potrebno izvući iz nepodobnih i isključivih kulturno-književnih konotacija, dajući im pri tome odgovarajući sjaj.⁸

2. KNJIŽEVNA I KULTURNA SKICA KONTEKSTA

Kraj 19. stoljeća prepoznatljiv je po ulasku iz realizma u modernu, po ugledu obojice Kozaraca, po velikoj putopisnoj ostavštini u tekstovima A. G. Matoša i već udjelu u ekspresionističkim tendencijama, u prvim desetljećima 20. stoljeća, što sve najavljuje i postekspresionizam Vladimira Kovačića,⁹ te Tina u recepciji stvaralaštva slavonskih autora, primjerice Dobriše Cesarića, kao i niza autora zaokupljenih kontrastiranjem ruralnoga i urbanoga. Književna povjesnica prepoznaje Dragutina Tadijanovića, ali će slabo skrbiti o gradskoj kulturi *Kluba hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku* (S. Marijanović),¹⁰ slabo će prići kasnome romantizmu klasicističnoga Huga Badalića ili pak romantičnog bidermajera popularnog Županja Ferde Juzbašića.

Krajem je 19. stoljeća, dakako, značajna pojava S. S. Kranjčevića čija poezija predstavlja razbaštinjenje s tradicionalnom hrvatskom lirikom te se uočava začetak modernističke paradigme, gdje se bitno ima dopisati udio Osječanina Vladimira Jelovšeka Teharskog. Prijelaz je stoljeća u znaku nastupa novoga koncepta književnosti — književnost moderne koja afirmira individualitet i načelo razlike, što se manifestira stilskim pluralizmom od impresionizma do simbolizma, neoromantizma, secesije i već ekspresionizma. Svojim se književnim osobnostima ističu A. G. Matoš, V. Vidrić, M. Begović, F. Galović. Antologija *Hrvatska mlada lirika* koja izlazi 1914. svojevrsnom je sintezom i završnom fazom moderne.

U okviru je književnosti moderne moguće uočiti anticipacije novih književnih kretanja. Takvim se posebice iščitava avangardni projekt Janka Polića Kamova, kojim se naznačuju nova kretanja u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća kakva će se prepoznati u ekspresionizmu A. B. Šimića, M. Krleže, A. Cesareca, U. Donadinija.

2.1. Kulturna silhueta Iloka, Vukovara/Srijema

U Iloku je 1895. otvorena ženska stručna i šegrtska škola, današnja školska zgrada izgrađena je 1896. kad je pučka škola proširena na šestorazrednu, a 1899. otvorena je Vinogradsko-voćarska škola.

U 19. stoljeću u Vukovaru se rađaju osobe kao što su Lavoslav Ružička, dobitnik Nobelove nagrade za kemiju, Nikola Andrić, književnik, prevoditelj, višegodišnji dramaturg Hrvatskoga zemaljskog kazališta u Zagrebu, a Srijem kroz Antuna Gustava Matoša daje velik doprinos hrvatskoj modernoj književnosti.

U Iloku 1906. Franjo Benešić pokreće list Iločanin, a izdavao ga je tiskar Hugo Epstein.

Robert Kauk (1848-1900), rođeni Vukovarac, svećenik i bogoslov, pisao je pjesme i pripovijetke (*Zabavno-poučne pripoviedke*, 1880), okušao se i u kraćem romanu naslovljenu *Kažnjenica* (1900). Sentimentalni realizam toga romana u središte zbivanja postavlja lik pokajnice, žene Julke koja ubija muža. Roman je lakog i pučkog stila upućen sućutnoj etičnoj recepciji.

Kad su osudu izrekli i kad je doznala da je na životu ostavljena, pala je na koljena pred sudce te ih molila da drugu osudu izreknu, jer nije vrijedna da živi, neka joj dakle dopuste umrijeti... Kažnjenica ne mogav odoljeti teškoći svoga srca, odvrati pogled s djeteta. Za čas se opet prigne k djevojčici, uzdignu ju na svoje grudi i poče ju pravom majčinom ljubavi grliti, k srcu pritiskati i ljubiti, uz silno proljevanje suza.

(*Kažnjenica*, 1900)

Ta duža proza, premda intrigantna s osnovnog vrsno-žanrovskog aspekta, motivacijski je toliko natopljena vjerskom propedeutikom, da je teško previdjeti realnu anakronost ovoga poučno-sentimentalnog teksta.

Autor pjesama, pripovijesti i drama Adalbert Kuzmanović (1863-1911), bjelodani pjesme u knjizi *Lugom i perivojem* (1899), različitoga tematskoga interesa, stilski usmjerene i oblikovane preko nekoherentne deskriptivske poetičke matrice u kojoj je prepoznatljiva uredna rima, a melodičnost stiha često govori u prilog narodnome intertekstu. Zanimljiviji je poznat po vinskim pjesmama napitnicama.

*Zdravo da ste, vinopije,
Zdravo da sam i ja s vama!
Zdrav', tko sipa, zdrav', tko lije,
Zdrav' i podrum sa bačvama!*

(*Kleeblattijada*, 1899)

Međutim, kontekstu pojave intenzivnijih i zanesenih pa i ekstatičnih lirskih slika Kuzmanović ne prilaže uvjerljivijeg stiha.

Također je anakreontici sklon Ante Benešić (1864-1916), pjesnik i dramatičar, rođeni Iločanin, brat mlađemu i poznatijem pjesniku i polonistu te leksikografu Juliju Benešiću. Baš kao i mladi brat gimnaziju pohađa u Osijeku, gdje će u đučkom društvu *Javor* početi svoje književne interese pretvarati u autorske stihove i retke. Studira u Zagrebu, a jednu od njegovih ranijih pjesama *Curičice mala* uglazbljuje Ivan Zajc. Piše manje dramske komade, lakrdije i idile, a prvu zbirku pjesama bjelodani pod nazivom *Pjesme* (1905). Književnopovijesno i sociourbanitetno je značajan njegov dramski tekst *Ilirizam u Osijeku*, nastao u svojevršnom dijalogu i citatnom suodnosu s istoimenim predavanjem (1911) Dragutina Prohaske. Popularnom stihovnom vinopijskom prinosu daje više od Kuzmanovića ali najuvjerljiviji tekst bjelodani izvan polja 1895-1905.

Iso Velikanović (1869-1940) pričama je prikazao cijelu galeriju Srijemica i Srijemaca. Na taj način približava jedno podneblje i mentalitet ljudi koji njime žive. Tome ostaje vjeran u kratkim prozama, ali i u komedijama (*Tulunović udaje svoju kćer* i *Prosci*, 1985, *Udovičin san*, 1896), epu (*Otmica*, 1901) i u humoreskama (*Zašto svijet nije propao*, 1912). Zbog neprekidne težnje za projekcijom uspostavljenja boljih uvjeta življenja i slobodnijeg mišljenja, fleksibilnijih navika u ostvarivanju univerzalnih vrijednosti ne samo u zavičaju ali zavičajem pokrenuto, Velikanovićevo štivo energija je nježnog svjetskog književnog interteksta. Ta je blagost intrigantna ali ponajuvjerljivija u tekstovima nakon 1905.

Marija Tomšić-Im (1870-1950), autorica pjesama, crtica i novela, dugogodišnja urednica časopisa za mladež *Bršljan*, u časopisu *Smilje* objelodanjuje 1892. godine svoju prvu pripovijest *Tri ružice*. Pisala je za djecu i mladež pripovijesti u kojima je vrlo jednostavnim stilom preko prepoznatljivoga tematsko-stilskoga kompleksa iz prirode progovorila o osnovnim životnim vrijednostima. Marljivo stilizirani didaktizam uspjela je umontirati i u pripovijesti koje su nastale na temelju stvarnih događaja (npr. pripovijesti *Jozin duh*, 1900, *Deda Tuna*, 1905). Njena je propedeutika nepredvidivog povijesnog prinosa konkretnim pučko-obiteljskim slavonskim čitaonicama na prijelazu stoljeća, ali s nastupom modernosti nema nikakva doticaja.

A Matoševa npr. traganja za esteticističkim zgusnućem svoju će sažetnicu pronaći upravo u njegovim pjesmama (*Utjeha kose*, 1906). Međutim, pjesme će biti onaj dio njegova stvaralaštva u kojemu je prema sebi najkritičkiji pa ih za života i ne objelodanjuje u knjizi. Gradirana slikovna sofisticacija i tajanstvenost prožimaju Matošev osjećaj prostora, i njegovo snimateljsko lutanje. Jedan će dio njegovih pjesama taj prostor ispuniti ljubavnim odsućem (*Djevojčici umjesto igračke*), druge će njegove pjesme bolno osjećati odsuće slobode u prostoru domovine.

Njegovi putopisi (uknjigovljeno u *Putopisi*, 1994) ne nastaju dakle samo kao zapisi s putovanja, nego i kao zapisi iz užitka u čitanju slušanju, gledanju. U putopisima se šeta i prostorom Zagreba i zagrebačkog okružja, a to znači i prostorima Šenoe, Kvaternika, Mihanovića, Vraza, Gjalskoga... Također se u putopisima luta svehrvatskim prostorima Varaždina, Senja, Karlovca, Splita, Rijeke, Dubrovnika..., odnosno prostorima Gundulića, Mažuranića, kralja Tomislava, Starčevića, Hektorovića, popa Dukljanina, Marulića... I, kao treći niz prostora koji se otvaraju Matoševim putovanjima, niz je europskog prostora od Zagreba do Beča, prema Parizu, Skandinaviji, Britaniji te Poljskoj, Njemačkoj i Rusiji, Beogradu..., ili — čitateljsko šetanje: E. A. Poe, G. G. Bayron, W. Shakespeare, A. R. de Chateaubriand, M. Barres, F. Petrarca, F. M. Dostojevski, H. Heine... Napokon se Slavonijom i Srijemom kroz Đakovo, Vukovar, Privlaku, Vinkovce... odnosno kroz Matiju Antuna Relkovića, Jozu Ivakića, Josipa Jurja Strossmayera, smješta u prvotno zavičajni prostor.

Da, gospodo, narod se budi, i kada se s njima razgovarah tamo prije 14 godina, ne bijaše tako budan kao danas.

I Šokac, ležerni, flegmatični i nebrižljivi Šokac se već osvješćuje.

U Viškocima (Đakovština), kod S...ih, nađoh sve bolje hrvatske knjige, i snaše u toj dobroj i staroj kući mogu hrvatskim obrazovanjem postiditi mnogu zagrebačku gospodičnu.

Što si ti? — upitah malu Mandicu, prekrasnu curicu, zdravu i debelu kao dulek. Ja sam P r v a t i c a ! — reče sisajući sa debelih prstića sok od lubenice.

— Odakle si ti? — pitam drugu malu Slavonku.

Iz Vritice (Virovitice)! — reče malo Slavonče, mamac na užas.

(Od Zagreba do Beograda, fragmentarne impresije, 1906)

Četiri prostora koja nerazdvojeno isprepliću Matoševe putopise,¹¹ rastvaraju se i pojavljuju, u pojedinim putopisima, s posebnom lakoćom i uvjerljivošću. Hrvatski se prostor posve prirodno čita kao dio europskoga, i to sa svim svojim slabocama i snagama, a nesumnjivo u ostavljenim znacima (umjetničkim djelima, kulturnim spomenicima, kulturom pejzaža) iz povijesti hrvatskoga nacionalnog nastajanja. Matošu, međutim, slavonsko-srijemski prostor uglavnom predstavlja nacionalno reprojicirano polje, obrađeno nadom u pokrajinsku autentičnu vitalnost. Zapušteno polje koje usprkos razgovoru dominantnog poljodjeljstva, vitalno obnavlja svoju razliku.

Oskar Dürer naglašava kako se intertekstualna veza Živka Bertića s Turgejevom čita upravo preko vrlo razvijenoga Bertićeva osjećaja i samilosti za sudbine malih, običnih ljudi. Novele obično počinju *in medias res*, ne završavaju poentirano, već u maniri prstenastoga sižea koji govori u prilog uokvirenosti jednom pričom, jednom sudbinom i jednom ženom, što je Bertiću bilo i cilj. Nije on dakle želio globalizirati problem kako je svaka osoba individualitet za sebe i tako o njoj treba i pisati.

*Garava, omalena, sva zaokružena. Kad ide, sve kao da se mazi
ili da prkosi kome — s nogu, sve kao da hoće i neće. Glavu još malko
ukrivi, pa kad prođe uz koga, ona ga pogleda tako volišasto, tako nevino
kao da baš ništa kriva nije — a on, tko god bio, mora stati te za njom
pogledati.*

Lijepa djevojka!

Sva seoska gospoda poludješe za njom.

(Udala se, 1902)

Bertić je nastojao u novele upisati suodnos čovjeka i prirode dakle zavičaja kojemu pripada, stavljajući pri tome naglasak na pučki život u njemu.

Psihološki lirizam (M. Šicel) gesta je koja omogućava da se mentalitet Srijemaca približi čitateljima čemu je posebno pridodana sklonost srijemskoga čovjeka ležernoj šali. U noveli *Udala se* kao dio narodnoga običaja upisan je motiv kola koje je u funkciji prikazivanja psihološke amplitude likova naglašavajući neobuzdanost, veselje i temperament srijemskoga čovjeka.

Pjesmu *Na Dunavu* (1907) Julije Benešić piše prije *Osijeka*, a njegova je zakupljenost prostorom pejzaža kao projekcijom unutrašnjega nemira u toj pjesmi bliže vezana propitivanjem početnih pjesničkih stanja. I u *Osijeku* i *Na Dunavu*, Benešiću su dragi nokturalni pejzaži, a kao toposne slike moderne i poezije, upotrijebljene su i kao pojačavanje sklonosti za apstrakciju, za odsuće i glazbenu određenost tišinom, također mjestom aplikacije odsuća. Slabija su međutim ta Benešićeva nastojanja na činjeničnom preskoku, u ranijim pjesmama,¹² npr. *Kod čitanja* (1902).

2.2. Kulturna silhueta Vinkovaca

Početak 20. stoljeća razvija se domaće tiskarstvo i knjižarstvo, pokreću novi lokalni listovi, izdaju književne edicije. *Slavonska krv* Ivana Kozarca izlazi 1906. Od 1906. do 1914. izlazi tjednik *Svjetlost* koji uređuje književnik Joza Ivakić.

Josipu Kozarcu je zasigurno najpopularnija pripovijetka *Slavonska šuma* (1888) koja svojim profinjanim literarnim zapisima neke kritičare podsjeća na pjesmu u prozi (B. Inhof), a sam je u *Autobiografiji* (1900) određuje crticom. Gotovo svi oni koji pišu o njoj (K. Čorkalo, M. Šicel) imenuju je čudesnom tvorevinom koja je na najbolji mogući način prikazala protkanost Kozarčeva bića slavonskim pejzažom kao i utkanost prirodnoga ozračja u strukturu njegovoga bića. Slavonska šuma personificirana je ustrajnost, postojanost i mirnoća slavonskoga čovjeka i prostora koji svim vremenima usprkos ima dovoljno snage i energije duha inicirati novi početak potvrđujući na taj način i vlastito neuništivo postojanje.

Pripovijetkom *Tena* (1894) preko ženskoga naslovnoga lika i opet piše o Slavoniji, simbolično ističući prirodnu/žensku ljepotu koja ljudskom glupošću biva i uništena i izložena patnjama da bi ubrzo ostvarila mirnoću kao rezultat unutar-njega ispunjenja i duhovne energije. Vrlo pažljivo vođena fabula ocrta moralnu paradigmu lika — ljudi — slavonskoga prostora koji uspijeva prikupiti snagu i nakon gotovo potpunoga potonuća rehabilitirati se.

Čuvena, pak, treća faza stvaranja Josipa Kozarca uvodi u modernizam (M. Šicel, K. Čorkalo, J. Matanović),¹³ pa je na tome tragu i napisao novele *Donna Ines* (1890), *Mira Kodolićeva* (1895), *Oprava* (1899) kao i mladenačke uspomene

naslovljene *Tri ljubavi* (1894). Vezna nit među njima je autorovo nastojanje za psihološkim modeliranjem likova čiji postupci upravo tim unutarnjim htijenjima imaju biti određeni, a ukoliko je riječ o ženskim likovima (što je u većini novela slučaj) one su prikazane kao jake osobnosti (primarno duhovne) s izraženom potrebom za iskazivanjem i ostvarivanjem svoje individualnosti. Također na razini kompozicije uočava se strategijska usmjerenost prema upotrebi epistolarnoga diskursa kojemu je svrha upisivanje intimnijega, emotivnijega tona u tekst novele. Razlozi upravo takve geste jesu prije svega poetički (uvođenje individualnosti u pismo), a potom i tvorbeni, budući da se likovi (ili sam autor) kod čitatelja imaju pretvoriti u objekt žudnje, a svaki čitatelj »mora čeznuti« za poznavanjem intimnosti lika, njegovih raspoloženja ili pak njegovih sumnji.

Kozarčev, dakako, opis autentične Slavonije neupitan je, međutim najugledniji njegovi prinosi hrvatskoj književnosti ili izmiču okviru interesa ovoga rada (*Tena* 1894) ili izmiču ortodoksnoj »slavonštini« (*Oprava* 1899).

Josip je Lovretić spjevao i tiskao u –akovu 1896. zbirku *Pjesmice za igru u kolu*, s jednim ciljem — zaštititi autorstvo jer, kako sam navodi u predgovoru, *ne mogu dopustiti da se moje pjesme štampaju kao narodne stoga ih za vremena izdajem*. Zbirku tiska samo u 50 primjeraka namijenjenih za darivanje. Lovretićeva zbirka *pismica* sastoji se od deseteraca sa samo dva stiha (4859), deseteraca sa tri i više stihova (1095) i stihova kraćih od deseteraca (1000). Dakle, ukupno 6954 stiha. Pravopis pjesama je nedosljedan. Prevođenje s korijenskoga na fonetsko pisanje Lovretić ne provodi dosljedno. Često piše ikavštinom. Svaka *pismica* posebna je ideja:

*Svaka cura svoju diku čuva,
koja znade, da se dika krade.
Ja mog neću, moj se i sam skriva
A što radi sve meni kaziva.*

(Pjesmice za igru i kolu, 1896)

Lovretićev je rad nesumnjivo jak prilog autentičnoj »slavonštini« ali je bez ikakva recepcijskog odjeka u širem hrvatskom kontekstu. Etnologijski jakog prinosu Lovretić je antropologijski nepročitana ulaska u književnost.

Sljedovatelj napatničkog ciklusa *Pijanke* Josipa Kozarca, pjesnik i pripovjedač Ferdo Juzbašić (1866-1905) rođen je u Županji. Pravo će završiti u Zagrebu i, ako

se zabilježi obvezna djetinjstvena pisnička škola svakoga krajiško-graničarskoga djeteta, ona pohađana uz usmena predvečernja kazivanja priča prožetih *tajinstvom i avertima*, na tom mjestu izravno započinje pjesnička sudbina Juzbašićeva.

Premda popularan i nazočan u brojnim periodicima svojega vremena i premda članom Društva hrvatskih književnika od samih početaka (1900), nije od kritike dočekao pozitivnoga suda (K. Čorkalo). Juzbašić je naime, uz zbirku autorski pripremljenih izabranih pjesama pod naslovom *Spomenci* (1898) objelodanio i desetak pjesama stiliziranoga rodoljubnoga naboja. Ono što će ostati izvan književnih čitanja jest razaznati kako u tim pjesmama progovara jedan vrlo suzdržani pravaš, i tako se tim dijelom Juzbašićeva pjesničkoga opusa može samo nešto temeljitije vratiti podacima o *etosu*, o svjetonazoru autora. Malo će te pjesme reći o pjesničkome umijeću.

Juzbašić je napisao i devetnaest pjesama pod nazivom *Razbibrige*, i ostavio ih neobjelodanjenima.

Sedamnaest je tih *Razbibriga* ostalo u rukopisu. Juzbašićev zaigrani osjećaj za ritam dosada je uglavnom u ostalim pjesmama, u pjesmama iz *Spomenaka*, pročitao kao metrička neuvjerljivost. Međutim, upravo *Razbibrige* upućuju na Juzbašićevu umješnost povezivanja formalnih i stilskih tekstualnih kretnji u pravcu podupiranja tematske zaigranosti. Na taj način ulazi se u trag jednog intuitivnog *lakostihovnog* pjesništva, bidermajerske blagohumorne osjetljivosti.

Knjiga *Spomenci* je međutim tiskana u Zagrebu i recepcijski preskočena, pa joj je naknadno dati pokrajinski ton i vratiti zavičajnoj, posavskoj i graničarskoj recepciji, u kojoj je nepredvidivo protobegovićstvo.¹⁴

Josip Kosor već prvom knjigom pripovijedaka *Optužba* (1904) ocrtava prostore unutar kojih će izgrađivati poetičku matricu usmjerenu autotematiziranju. Budući da se u njoj nalazi *motto* iz drame *Na dnu* Maksima Gorkog: *Sve je u čovjeku – sve za čovjeka*, kojim otpočinju čitanje pripovijesti, često su ga nazivali hrvatskim Gorkim, što je ipak usmjeravalo čitatelja a i recepciju u samo jednom smjeru promišljanja o Kosorovoj književnoj djelatnosti. Ipak, utjecaj Gorkog uočava se u upotrebi realističkih i naturalističkih narativnih postupaka kojima prikazuje likove siromašnih seljaka, lugara, šumara u teškim socijalnim prilikama. Kosor često tematizira ambijent slavonskoga sela, a uspio je stilizirati lik slavonskoga čovjeka naglašavajući njegov ustrajan odnos prema društvenim i prirodnim neprilikama što se na nekim mjestima pretvara u veličanje kulta duhovne energije. Autobiografskim

se mogu odrediti pripovijesti *Kako narod propada* u kojoj i opisuje svoje putovanje i dolazak s roditeljima u Slavoniju, *Općinski ovrhovoditelj* koja je slika iz njegova službovanja u Privlaci te *Iščupana biljka*, zapis o posjetu rodnome kraju. U kontekst hrvatske književnosti uvodi jedan drugi tip žene koja živi u Slavoniji. Umjesto već uobičajenoga problematiziranja psihološkoga i moralnoga lika Šokice, Kosor u svojim pripovijetkama prikazuje ženu Ciganku (*Cigani, Život u ravnici*) kojom simbolizira ideal slobodne ljubavi, kao i lik žene Zore, egzistencijalno upućene prostituciji (*Zora*), postavljajući ih u suodnos spram lažnoga morala građanskih žena (D. Jelčić).

Jaki Kosor, možda je ponajviše u predmetnom polju toga rada priložio književnosti, ali unutar njegova opusa druge su godine i drugi tekstovi njegov krucijalni rad.

Pripovijetke Ivana Kozarca objelodanjene u zbirci *Slavonska krv* (1906) sličice su iz slavonskoga života na selu temeljno usmjeravanog nagonima i trenutkom zanosa, što je usuprot konvenciji kolektiva. One su kao takve slika sklonosti instinktivnom, burnom životu, senzibilitetu kojim se iskazuje osjećaj za stvarnost protkane posvemašnjom subjektivizacijom zbiljskoga svijeta (K. Čorkalo). Kako se vidi, taj autor najintenzivnijih graničarsko-šokačkih intertekstualnih obraćanja svoje ponajvažnije tekstove bjelodani izvan određenoga polja ovoga rada.

2.3. Kulturna silhueta Osijeka

Na mjestu stare župne crkve sv. Petra i Pavla gradi se nova (1894-1900) u neogotičkom stilu, a na širem prijelazu iz 19. u 20. stoljeću u rasponu od Tvrđe do Gornjega grada grade se objekti u secesijskom stilu, među kojima se posebno ističu kino *Urania*, zgrade glavne Pošte i Suda. Osječka grupa bečkih studenata 1896. pokreće časopis *Mladost*, značajni časopis moderne. Za osječko je tiskarstvo 19. stoljeća važna i djelatnost Tiskare Dragutina Laubnera u kojoj su objavljena dva sveska *Hrvatske enciklopedije* (1887. i 1890) čiji su priređivači bili dr. Ivan Zoch i Josip Mencin. Taj pothvat ujedno je i začetak hrvatske enciklopedistike. *Narodna* (poslije *Hrvatska obrana*), prvi osječki dnevnik na hrvatskom jeziku s književnom suradnjom i prilozima, pokrenut je 1902. *Klub hrvatskih književnika i umjetnika*

osnovan je 1909. Njegova prvotna funkcija bila je književna izdavačka djelatnost pa već godinu dana nakon osnivanja (1910) izdaje almanah *Mi*.

Nakon najpoznatijega putopisa *Listovi iz Slavonije* (1882), drugi putopisni zapis Isidora Kršnjavoga *Iz Dalmacije* (1899) znatno je dokumentarnije napisan, a može se čitati i kao povijesna studija *Historija Salonitane*, kao dokumentarij o hrvatskim vladarima. I on je nastao kao posljedica znanstvenoga istraživanja; samo što mu je za razliku od prvoga putopisa u kojemu je istraživanje bilo usmjereno traganju za materijalom potrebnim za pripremanje izložbe seljačkog umjetnog obrta i veziva, sada vezano za istraživanje sakralnih tvorevina dalmatinskog kraja. Putujući Dalmacijom, kao i prilikom putovanja Slavonijom, Kršnjavi je narativni tijek putopisa često puta upotpunjavao i osvježavao zanimljivim zapažanjima te estetsko-umjetničkim opservacijama, unoseći u zapise vlastite primjedbe, duhovite dosjetke i kritičarske sudove. Slavonija je međutim izvan njegova interesa tih predmetnih godina prijelaza¹⁵ stoljeća.

Franjo Sudarević (1861-1944), Osječanin, prozaist i autor dramskih tekstova. Njegovi spisateljski interesi usmjereni su prema ruralnoj tematici (npr. pripovijetka *Djed Marijan*, 1893) kao i tematiziranju urbanoga prostora unutar kojega želi literarno obraditi svakodnevne životne pikanterije (npr. *Šala Svadbene nepravilike*, 1903). Novele iz zbirke *Mladi svijet* (1903) obično započinju *in medias res* i u pravilu završavaju didaktičnom poantom. Sudarević dakle preko književnoga teksta nastoji prenijeti mlađim čitateljima temeljne životne stavove vezane uz odnos prema učenju, radu, bližnjima. Obiteljskim osječkim čitaonicama on donosi dosta ali ne i modernosti hrvatske književnosti.

Najpoznatija je osječka književnica s početka dvadesetoga stoljeća, Jagoda Truhelka (1864-1957) prozna autorica, prosvjetna djelatnica, urednica (uz Mariju Jambrišak) časopisa *Na domaćem ognjište* (*List za porodicu*) koji izdaje Hrvatski pedagoško-književni zbor u Zagrebu s prvim brojem iz 1901.

Piše autobiografskim diskursom preko kojega je moguće uočiti stvarne likove u provjerljivim prostorima. Na tome tragu funkcionira posebno već prva njezina knjiga, roman, *Tugomila* objelodanjena 1894.

Plein air (1897) je svojevrsni ženski roman kojim Truhelka dovodi na scenu intelektualno superiornu ženu koja feminističke preokupacije lagano gura u prvi plan (K. Nemeč). *Vojača* (1899) je povijesni roman koji progovara o ženama, nji-

hovu položaju i ulozi u društvu kroz lik bosanske kraljice Vojače, žene Stjepana Tomaša. *Vojačom* Truhelka ne piše svoj baš, unutaropusno gledano, najvažniji rad.

Još jedan, poslije, istaknuti djelatnik osječkog književnog *Kluba* Lujo Varga Bjelovarac (1871-1917), službovao je u Osijeku, pjesnik, prva pjesma *Jadna ptica* objelodanjena mu je 1889. godine u časopisu *Bršljan*. Tematski okvir njegove poezije usmjeren je domoljubnim motivima koji variraju od eksplicitnoga u opisivanju vlastitoga zanosa nacionalnim identitetom, do implicitnoga, fino nijansiranoga izraza koji preko motiva iz prirode govori u prilog vezanosti subjekta lirskoga zapisa uz prostor ne samo zavičajnoga već i nacionalnog ozračja.

*Stoljećima tuj se viješ
Bršljane moj viti!
Pradjedova krov mi drevni
Tamni list tvoj kiti...*

(Bršljanu na očinskome krovu, 1906)

Lujo Varga ni izbliza, ipak, ne piše toliko intrigantan tekst kao Vladimir Jelovšek (1879-1934), pjesnik, feljtonist, novelist, kritičar često pisao pod pseudonimom Vladimir J. Teharski. Pojavio se zbirkom *Simfonije* (1898) nastojeći u stihovima romantičarskim motivima pridati svojevrsnu pričljivu inkohereciju. Povremeno zanesen veličinom kulturnog prostora na kojem žive različiti slavenski narodi u manjim stihovnim odjeljcima svojemu neoromantizmu (S. Marijanović)¹⁶ pridaje zatamnjene i zgusnute signale ekspresionistične destrukcije, smještajući se u poetičkom prostoru između S. S. Kranjčevića i J. P. Kamova.

*Pod piramidom vječite slobode;
I groznom kalu prezira i jala;
U vječnoj borbi radi niskih strasti —
Tek silna masa ljudstva živjet znala
Dok vječno sunce zlati piramide
Dok u visinam' lahoric' telija: —
U kalu demon riga trovnu vatru,
A strašna bura griešno drvlje svija
Dok u visinam' čisti pjev se širi;*

*Dok ondje lebdi vez bratimstva, prava; -
U kalu uzdah, krik i lelek ječi,
A lav bogatstva gazi bjednog mrava.
I živjelo je ljudstvo tisućljeća
U tmini grozne trzavice, strasti;
U tmini kletog, egoizma, jala...*

(Uskrs, 1896)

Na pragu avangardnih strujanja Jelovšek žanrovski pretapa strukturu slobodnog stiha, pjesme u prozi i višestruko vezanog stiha, najavljuje i stilske »razmahe« simfonijskog Krleže, solidno i intenzivno gomilajući globalne etičke semanteme. Međutim, takvim ga Povjestica ne prepoznaje.

Rudolf Franjin Magjer (1884-1954) iako rođen u Zemunu vrlo brzo preseljava u Osijek, a kako sam zapisuje, majka mu je rođena Osječanka, poznavala je hrvatski jezik u tančine i znala je vrlo lijepo pripovijedati, pa je i on po majci *primio dar narodnoga pričanja*.

Ušavši u literaturu stihovima zaokupit će se bilježenjem svakodnevnih izvanjskih događaja nastojeći oblikovati subjekt romantičarski intenzivnih osjećaja. Nastojao je stihovima upozoriti da je potraga za čovjekovom egzistencijom zapravo neprekidna potreba za *otkrivanjem vlastitog demona* (S. Marinković), a svijest o privremenosti stalno je mjesto njegova poetskog zapisa. Pjesme R. F. Magjera (npr. *Porivi*, 1905, *Sa hrvatskog Jadrana*, 1906, *Erotika*, 1918) uklopljene su u različite tematske cikluse (domoljubne, erotske, pejzažne, intimne, o ugroženosti intelektualne opstojnosti) i kao takve znakovni su izrazi težnje za otkrivanjem. Veliki kulturni angažman R. F. Magjera ipak je u raskoraku s uvjerljivošću realizacije pojedinih intrigantnih književnih nacрта.

2.4. Kulturna silhueta Slavenskog Broda

Tiskara Hinka Schulmanna u Brodu objavljuje 1885. *Uspomene na stari Brod* Ignjata Alojzija Brlića. Prve su brodske novine *Posavska Hrvatska*, opozicijski

politički dnevnik, tiskan od 1894. do 1898. godine. U razdoblju do 1918. u Brodu će se pojaviti četiri lista, a najdulje će izlaziti *Materinska riječ* (1907-1911)

U posljednjoj zbirci *Zimzelenke* (1901) pomalo neodlučno, ali jasnih misli, Stjepan Ilijašević intertekstualizira svoju davnu i temeljnu dubrovačku lektiru: *Što je život, nego li mijena vječna?* Religiozan i duhovit, misaon i modernog senzibiliteta, Ilijašević najavljuje napuštanje romantičnih paradigmi.

Kao autoru koji piše u vremenu europske moderne, Hugu se Badaliću prigovaralo što uvodi klasičan metrički osjećaj (J. Hranilović). Međutim, ima li se u vidu kako je riječ o autoru koji hrvatskome čitateljstvu prijevodima daje na uvid i W. Shakespearea, A. S. Puškina i W. A. Goethea, nailazi se na indikacije o jednome neobično inkompatibilnom neoromantiku. Shvate li se njegovi prijevodni izbori kao mjesta koja otkrivaju i njegov poetički autorski nacrt sklonosti, doda li se tome i uvid u *Hrvatsku antologiju* (1892.) s očitim sklonostima za dva poetička usmjerenja — *prigodništvo* (I. Trnski) i *romantično-pejzažnu intimu*, vidljivo je kako je izgledala u Badalićevu poeziju tako projicirana poetička inkompatibilnost. Badalićeva je poezija na nekim mjestima vrsta lirskog eseja, istekla iz iskustva čitanja ponajvećih europskih romantičarskih književnika, a u izdvojenim manjim pjesmama izlaže i neoromantične predmoderne tamnosti (M. Tomasović).

Ilijašević nešto manje, ali Badalićev, ipak zagrebački, dopis nastupu moderne značajan je, čak s romantičnim evokacijama zavičaja.

2.5. Kulturna silhueta Požege

U Kleinovoj nakladi tiskan je od 1891. do 1918. tjednik *Glasnik županije požeške*. Novu, suvremeno opremljenu, Hrvatsku dioničku tiskaru osnovala je u Požegi 1904. grupa građana. Opsežnošću se i značenjem u toj tiskari ističe djelo Julija Kempfa *Požega — zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije* (1910).

Nastojanje Josipa Eugena Tomića za što vjerodostojnijim prikazivanjem psiholoških i ontoloških dimenzija žene do punoga izražaja dolazi u društvenom romanu *Meliti* (1899). I opet preko lika žene problematizira sociološko stanje kraja

19. stoljeća, smještajući u središte zbivanja propadajuće plemstvo i građanstvo koje se na društvenim ljestvicama sve više uspinje. Melita je lik samosvjesne žene, još jedan *femme fatale* u hrvatskom romanu 19. stoljeća. U romanu *Melita* glavni je istoimeni lik onaj oko kojega se događa radnja, ona također radnju pokreće, ona popunjava sve pukotine koje se u tekstu događaju, njezini nagoni vladaju svim narativnim razinama romana. Osim problematiziranja psiholoških dimenzija u romanu *Melita*, Tomić upisuje još jedno polje vlastitoga interesa. Naime, u romanu je prvi put u hrvatskoj književnosti opisana unutrašnjost Hrvatskog narodnog kazališta (J. Matanović).

Temom žene Tomić pristupa I. Velikanoviću, J. Kozarcu, osobito Jelovšku i donosi, uz Bertića, zanimljivo ojačanje nastupu bolje polovice književnosti.

Požeški pjesnik Franjo Ciraki (1847-1912) jedan je od najuglednijih hrvatskih pjesnika devetnaestoga stoljeća. Već njegove *Prve pjesme* (1871) neusporedivo su opuštenijeg tona od većine romantičarskih pjesama tih godina. Ciraki se javlja i prijevodima i manjim studijama, ali je i uz idilično sentimentalni roman u stihovima (D. Fališevac) *Jankovo ljetovanje* (1905), ponajveći ugled stekao ciklusom od deset pjesama naslovljenim *Florentinske elegije* (1872).

Zbivanja idiličnoga pak i humornoga stihovanoga romana *Jankovo ljetovanje*, Ciraki smješta izravno, a kako to najavljuju dva podnaslova ukupnoga epa: *U Požegu* i *U Veliku*. Tamo je pročitati i manjih opisa koji razvodnjenije, ali uvjerljivo podsjećaju na romantične slike, ovaj put čak i moderno dovedenih do manjih arabeski uvedenih zbog humornosti prikazana lika:

*Konačno tu još u oko pada
Nakinćana jedna grda klada,
Nakrivljena odurna babenda,
Ko bolonjski toranj Garisenda*

(Jankovo ljetovanje, 1905)

Kako se vidi, Ciraki i dalje voli interumjetničke asocijacije, samo što je klasicizam ovdje *demobiliziran* iz obrane vječnih ljepota i postavljen u poziciju oslonca za dosjetku. O Požegi piše Ciraki:

*Oj Požego, postojbino stara,
Ratobomih, junačkih fratara...
... Orljavska ta tvoja rivijera,
Ko raskošna bujna bajadera
Rodi žitom, rujnim vinom rodi...*

(Jankovo ljetovanje, 1905)

3. UMJESTO ZAKLJUČKA

Izložili smo tehnološke sličice nekolicine kulturnih punktova sjeveroistočne Hrvatske. Također smo fenomeniski fragmentarno portretirali autore rođenjem ili djelovanjem vezane uz te kulturne punktove.

Dade se vidjeti da, a kako to primjerice Milorad Stojević zapaža o riječkom književnom okružju, tehnološka, tiskarsko-izdavačka situacija na prijelazu stoljeća izgleda vrlo solidno, možda i solidnije od same književne produkcije. Međutim, najčešće je riječ o već priređenim okolnostima izvan fokusa 1895-1905. Zacijelo je najznačajniji šire kulturni događaj kretanje novina na hrvatskom jeziku *Narodna obrana* 1902. u Osijeku. Međutim književni je časopis *Zvezda* već izlazio 1881, a periodici na hrvatskom prije toga i u –akovu, Vinkovcima itd.

Književno gledano, estetska strategija *Slavonija u književnosti* od 1895-1905. »samo« kontinuirala svoj tijek. Značajniji autori, Matoš te Josip i Ivan Kozarac, J.E. Tomić, J. Truhelka tih godina ili ne bjelodane kapitalnije radove ili ih upravo rasterećuju od zavičajnoga naglaska. Manje poznati ali značajni prinosi stižu od Badalića, Jelovšeka i Juzbašića, ali tek neznatno vezani uz estetsku strategiju podkorpora književnosti sjeveroistočne Hrvatske. Tzv. mali autori, zapravo su autori kulturnoga teksta svojega zavičajnog prostora, R. F. Magjer, L.V. Bjelovarac, S. Ilijašević, djeluju intenzivno tih godina, ali ne šalju značajnijega priloga dinamičkim promjenama ni podkorporusno strategije niti ukupne hrvatske književnosti. Valja u kulturnopovijesnom smislu pribilježiti da su to godine kad su se rodili Mara Švel Gamiršek, Dragutin Tadijanović, Dobriša Cesarić, Vladimir Kovačić itd., ali...

Slavonska krv Ivana Kozarca ipak izlazi, i to u Vinkovcima, iz tiska baš »izmaknute« 1906.

3.1.

U ovom smo radu nastojali osvijetliti intenzivno radno, estetičko i poetičko tkanje kontinuiranja strategijskih pretraga »pokrajinske« odnosno podnebne tekstualne osjetljivosti. Hrvatski književni podkorpus Hrvatske književnosti u Slavoniji, bitno rođen graničarskom osjetljivošću, nije u pretapanju poetičkih strujanja vidio izazov za kakav prekid ili preokret u ispitivanju estetske, poglavito tematsko-stilske puntuacije toga prostornog interesa. Senzibilizacija graničarskog prostora nije u jednom vremenskom i poetičkom razgraničavanju stilskih formacija doživjela bitniju preusmjerenja.

4. LITERATURA

1. Josip Bogner, *Studije i portreti*, Vinkovci 1993.
2. *Knjižnica Slavonica*, 1-100, Vinkovci 1992-1994.
3. *Hrvatska Moderna* (prir. Milan Marjanović), Zagreb 1951.
4. Aleksandar Flaker, *Stilske formacije*, Zagreb 1986.
5. Nikola Ivanišin, *Fenomen književnog ekspresionizma*, Zagreb 1990.
6. Viktor Žmegač, *Duh impresionizma i secesije*, Zagreb 1993.
7. Katica Čorkalo, »Isidor Kršnjavi i hrvatska Moderna« (zbornik *Prvog hrvatskog slavističkog kongresa*), Zagreb 1997, str. 343-354.
8. Milivoj Solar, *Suvremena svjetska književnost*, Zagreb 1982.
9. Vinko Brešić, »Osječka književna periodika« (zbornik *Književni Osijek*), Osijek 1996, str. 55-65.
10. Stanislav Marijanović, *Fin de siècle hrvatske Moderne*, Osijek 1990.
11. Miroslav Šicel, *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*, Zagreb 1997.
12. Vladimir Rem, *Vinkovačka kronika*, Vinkovci 1983.

13. Stjepan Lukač, »'I... digoh se u balonu!' Geneza i metamorfoza motiva čežnje za višim sferama u Kranjčevićевой Lirici« (zbornik *VI. Međunarodni slavistički dani*), Sambotel-Pečuh 1998, str. 413-420.
14. Milorad Stojević, »Riječka hrvatska tiskana riječ i književnost XIX.« stoljeća (zbornik *III. riječki filološki dani*), Rijeka 2000, str. 417-424.
15. Željko Rišner, *Neki drugi pisci esekerski*, Osijek, 1999.
16. Ivan Slamnig, *Antologija hrvatske poezije od Kačića Miošića do Matoša*, Zagreb 1974.
17. Mirko Tomasović, *Pjesnici hrvatskog romantizma*, Zagreb 1995.
18. Matko Peić, *Požega*, Požega 1995.
19. Helena Sablić Tomić, »Poetika pripovijesti *Marica* Josipa Lovretića,« (zbornik *Josip Lovretić*), Drenovci 1998, str. 43-47.
20. Dubravko Jelčić, *Slavonske male stvari*, Vinkovci 1985.
21. Dragutin Prohaska, »Slavonština u našoj književnosti« (u listu *Narodna obrana* 181/1906), Osijek 1906.
22. Dubravko Jelčić, »Graničarska tematika i počeci hrvatske novelistike«, u knjizi *Za i protiv*, Zagreb 1971.
23. Zoran Kravar, »Neppravilni stih Franje Cirakija i srodne pojave u europskom pjesništvu 18. i 19. stoljeća« (u knjizi *Tema »stih«*), Zagreb 1993, str. 217-258.
24. Sanda Ham, *Jeziik zagrebačke filološke škole*, Osijek 1998.
25. Dubravka Oraić, »Evropsko i nacionalno u djelu A. G. Matoša« (zbornik *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*), Zagreb 1978, str. 435-449.
26. Zbornik *Ivan Kozarac u hrvatskoj književnosti*, Vinkovci 1996.
27. Dunja Fališevac, »Naracija u stihu u doba Moderne (korpus, žanrovski sastav, tematski svjetovi)« (u zborniku *Dani Hvarskog kazališta — Književnost i kazalište hrvatske Moderne — bilanca stoljeća*), Zagreb-Split 2001, str. 78-103.

BILJEŠKE

¹ Dubravko Jelčić u tekstu »Poezija zemlje i zemlja poezije«, iz knjige *Slavonske male stvari*, Vinkovci, 1985, sintagmom »Slavonija u književnosti« označava motivsko - stilsku karakteristiku (pripadnost zemlji, hrastovoj slavonskoj šumi, čulnost i erotika bečarski raspodijeljene Slavonije) koja upućuje na pripadnost regionalnom korpusu književnosti pronalazeći je u književnim djelima od Antuna Kanižlića, preko Relkovića do Kozarca, Kosora, Josipa Eugena Tomića i Matka Peića.

² Dragutin Prohaska u tekstu *Slavonština u našoj književnosti* slavonsku tematsko-stilsku strategiju naziva »slavonštinom« koja je najizraženija 80-ih godina 19. stoljeća. Pod pojmom »slavonština« on podrazumijava sentimentalnost duše, humor i tihu ironiju, što je po njegovu mišljenju, specifično za Slavonca, a među ostalim, uvjetovano je povijesnim i klimatskim uvjetima u kojima živi: »Usljed trajnoga pritiska turske prevlasti izježnulo je u ovom dijelu našeg naroda samopouzdanje, izčeznula lična volja, obamrla svaka agilnost prema vani, a razvila se neka refleksija, samoutjeha, a s njome javlja se uvijek ono sentimentalno njegovanje svoje vlastite nutrine, rađa se tajni kult osjećaja, srca... ostao je naivno dijete prirode isto tako strastven, koliko je ova bujna, bezbrižan i mekoputan na onoj božjoj ravni, što mu suviše ne otežava dane života... Priroda, što ga okružuje, nije grandiozna, nije majestetična, tu ne ima gorskih, stalnih crta, tu ne ima velebnih vidika sa visine,... — sve to mijenja od vremena do vremena svoje draži i to bez ikakvih dubljih tragova, bez glasa mirno neusiljeno. Takav je i karakter Slavončev. Njegova strast je pritamjena. Tek katkada, kada se oblaci nakupe, kada se cijela ravan pokrije teškom atmosferom, dolazi u njega do burnih momenata...« Narodna obrana 181/1906, Osijek 1906, str. 6-7.

³ Spomenuti je npr. tekst Dubravka Jelčića, »Graničarska tematika i počeci hrvatske novelistike«, u knj: *Za i protiv*, August Cesarec, Zagreb, 1971, str.7-16.

⁴ Npr. novela Josipa Eugena Tomića, »Krvavi pir, historička novela iz XVI. stoljeća«, Slavonac, 1863.

⁵ Npr. novela Mijata Stojanovića, »Turci u Slavoniji«, *Neven*, Zagreb, 3, 1854, br. 7, str. 104-109, br. 8, 123-127.

⁶ Vladimir Rem u tekstu »Šokadija i Šokci iza Kozaraca«, u knj: *Vinkovačka kronika*, Vinkovci, 1983, o njima piše: »Šokci (pri čemu se misli na hrvatsko stanovništvo, za razliku od srpskoga za koje se upotrebljava i naziv Vlasi) nastanjuju Šokadiju i to onaj dio koji se proteže od Slavonskoga Broda i Đakova do Županje, Vinkovaca, Osijeka, Valpova i Našica, kao i izvan prostora Slavonije u bosanskoj Posavini, Baranji, Bačkoj i dijelu Srijema kao i okolici Pečuha u Mađarskoj.« Str. 139.

⁷ Vladimir Rem, *Tko su Šokci*, Vinkovci, 1993, str. 47.

⁸ Bartol Inhof (Nijemci, 1866-Zagreb, 1945) svojom pojavom izravno se nadovezuje na književnu liniju Josipa Kozarca. Međutim, doživjevši novu Slavoniju, drukčiju od one Kozarčeva vremena, a i pod utjecajem prijekornih teza Julija Benešića o tzv. raspojasanoj Slavoniji (»Skinimo tu koprenu raspojasanosti s imena zemlje koja rodi pšenicom, kukuru-zom, vinom i hmeljem i repom, naseljene narodom koji nam je dao ljude visoke kulture i koja će nam biti riznicom mada ne teku po njoj rijeke meda i mlijeka...« — pisao je Benešić, poručujući uz to: »Dođete li u Slavoniju, ne tražite Pariza u Babinoj Gredi«), Inhof je svojim perom ispravljao krive predodžbe o slavonskom selu i slavonskoj varoši i na neki se način obračunavao s falsificiranom slikom svoga zavičaja.« Vladimir Rem, *ibid* pod 6, str. 142.

⁹ Usp. u radovima Josipa Užarevića, npr. predgovor u knjizi *Jantar na suncu*, izabranih pjesama Vladimira Kovačića, Croatica, Vinkovci 1999, str. 7-15.

¹⁰ Usp. u Stanislav Marijanović, *Fin de Siècle hrvatske Moderne*, Osijek 1990.

¹¹ Usp. u Dubravka Oraić-Tolić, »Putopisi — Matoševa veleumjetnina« (pogovor u knjizi A.G.M., *Putopisi*), Vinkovci 1994, str. 179-197.

¹² Usp. kod Pavla Pavličića u radu »Julije Benešić kao pjesnik« (zbirka *Književni Osijek*), Osijek 1996, str. 311-329.

¹³ Usp. npr. Julijana Matanović, »Čitanje Kozarčeve *Oprave*« (u knjizi J. M. *Prvo lice jednine*), Osijek 1997, str. 97-125.

¹⁴ Usp. posao (posebice predgovor, str. 5-61) Katice Čorkalo, *Ferdo Juzbašić, Djela i pjesme i proza*, MH-Hazu, Vinkovci-Zagreb 1999.

¹⁵ Usp. kod Helene Sablić, »Djelo i djelovanje Isidora-Ise Kršnjavija« (pogovor u knjizi I.K., *Listovi iz Slavonije*), Vinkovci 1994, str. 105-113.

¹⁶ Usp. *Fin de siècle...*, Osijek 1990, str. 114.